

végi *Egyszer használatos jelszó* Rilke-áthallásos (talán parodisztikusnak szánt) zárata is csak mint ötletes, de könnyen kipukkanó lufi érkezhethet el hozzánk: „az életed vagyok / ne felejsd el / megváltoztatni / mielőtt kilépsz”. Hiányoltam a felismerések lehetőségét, vártam volna, a *Könyörgés a skarlát íbiszekhez* megszólalójával együtt, annak az elképzelését, hogy „milyen lenne a szabadulás”. [*Jelenkor*]

CODÁU ANNAMÁRIA

Ablakok nézni, utak haladni

GAZDA ALBERT: *LENINGRÁD*

„Te csak tanulj, kisfiam, mondja apa és anya. Hogy soha ne kelljen olyan nehezen dolgoznod, mint nekünk. Úgyhogy tanulok.” – olvassuk Gazda Albert *Leningrád* címmel megjelent, a szerzői meghatározás szerint „önéletrajzi ihletésű” regényében. A biztonságos otthontól egyre messzebb ellépő elbeszélő végleg sosem távolodik el, minden, amit elmesél, szervesült, amit mond, belülről mondja. Hogy miként épül fel a világ, azt visszatekintve, újra megmerülve tudja rekonstruálni. „Minden más később van.” A fenti szülői tanácshoz életprogram is társul: „embereket és városokat fogok gyűjteni, mondtam. Férfiakat és nőket. Ez lesz az életprogramom. Előbb embereket, mert az olcsóbb, utána városokat, mert az pénzbe kerül, és pénzem még nincs.” Ez a párbeszéd már a regény végén hangzik el, ott, ahol csak a mesélt történet ér véget, és a „minden más” következik. A *Leningrád* felnövésregény, ha film volna, előzményfilmnek is mondhatnánk, felkészülésregény, amiben anélkül sorakoznak az epizódok, hogy a megtörténés idejében bárki kimondaná, hogy merre, mik felé tart egy ember, az elbeszélő élete. Csak zajlik, épül: elmúló és érkező időszakokból, megismert és megismerni vágyott helyekből, elérhető [aztán elveszithető] és elérhetetlen emberekből. És mert „kezdetben a világ átlátható, otthonos, megismerhető”, ezek a maradandó objektumok épülnek be és szervezik a regényt is. A kisgyermekkor első emlékei, az óvoda és az iskola terében zajló események és az ezekre visszatekintő, a szöveg bizonyos helyein már-már valós időben értékelő reflexiók éppúgy izgalmasak, mint a részletezés. Könyvek, zenék [a könyv végén egy listát is találunk, benne az Ős-Bikinit, Bob Dylant, Cseh Tamást, de van Kovács Kati és Boney M. is], filmek, vonatok, foci és családtagok, barátok, rokonok, a város, az ország.

Fókuszba egyre több minden kerül, és az a több a gyerekkor biztonságos helyszíneitől egyre távolabb található. Mindig vissza lehet menni a regénybeli „tiszta szoba” ablakába, ahová az elbeszélő olyan gyakran beült [párnákkal téve kényelmessé a sok időn át tartó megfigyelés pozícióját]. Ezt akár szimbolikusan is tekinthetjük: a kényelemes és biztonságos ablakokból távolba vezető utakra, helyekre látni, oda, ahová hősünk el szeretne és el is fog jutni. „Májusban-júniusban elballagsz, leviszsgázol, leérettségizel. Lesz, ahogy lesz. Aztán elmész innen, és nem jössz vissza. Nem nézed többé ezeket az arcokat. Csak a sajátodat viszed magaddal, azt muszáj.” És a saját arccal együtt a valamikor volt távolba nézés emlékét.

Akár giccses is lehetne a kép, ahogy az ablakból a távolsági buszokat [meg a teherautókat és a hozzájuk tartozó az utakat] nézi egy kisgyerek, de messze nem az. Mert amit lát, amit – visszatekintve – vélhetően gondol, azt egy néhány szóval, tömönnyel operáló stílusban, már-már tárgyilagosan közli a regény. Ez az eljárás megvédi a szöveget attól, hogy melodramatikus legyen, az újságírói rutint használja úgy, hogy azt a maga javára fordítja. Épp kellő arányban adagol és ezzel – Smid Róbert találó leírását használva – a kimértség Szküllája és a teljes bevonódás Karübdisze között középen, biztonsággal halad.

Az ablakok fontosak: a tisztaszoba ablakából a távoli hegyet, a Nereszent, ami már egy másik ország, nézi a gyerek, és innen nézi a távolsági buszokat is. Karácsonykor az utcán sétálva úgyszintén ablakokon át lát, ezúttal befelé, mások életére, de a vonatutak során is fontos az ablak, mert azt „a kocsik folyosóin le lehet húzni [...], és élvezni, ahogy fúj a szél. Magyarországon más a táj, minden sokkal szebb.” A *Leningrád* elbeszélőjének mindig mindenhol szüksége van ablakra, hogy nézni tudjon, és utakra, hogy haladni tudjon. Az elbeszélés epizodikussága így épp azt segít érzékelni, hogy a folyamatosságban, amit visszatekintve – pusztán csak azért, mert az időiséget lineárisnak vesszük – egységesnek látunk, vegyük észre a lépéseket, a fokozatokat, a határokat és a határok átlépését.

A regényben nem egyszerűen múlik az idő, sokkal inkább azt érezni, hogy ténylegesen telik. Megtelik. Elsősorban attól, hogy az elbeszélő minden új információt, az életében megjelenő új dolgot megnevez, elhelyez és szervesít. „Csak a tehetetlen ember káromkodik, mondja olyankor anyja, amitől apa még jobban káromkodik.” – mondja az elbeszélő, és mintha csak a [nem is annyira] rejtett anyai elvárásnak tenne eleget: folyton tevékenykedik, minden érdekl, mindenről véleménye van. És miközben saját élete halad, alakul, aközben – nem is annyira szándék nélkül – bemutatkozik szűkebb és tágabb közössége is. A mikrotörténelem vagy, ahogy még szokás nevezni: a történelem alulnézetből mindig izgalmas, ha a szerző jó érzékkel helyezi nagyobb kontextusba a személyest és fordítva: ha a személyes megmerül a korszak(ok)ban, és mint lakmuspapír megmutatja, hogy miként hatott a kor. Ilyen értelemben a *Leningrád* nem alulnézetből, hanem felül- és oldalnézetből is beszél a történelemről azzal, amiért és ahogy visszanéz a múltra. Ha kell, tisztázó szigorúsággal, ezzel együtt gyermeki ragaszkodással, ezért is lett egy ember története mellett nem mellékesen egy város, egy országrész és egy korszak regénye is. A regény a világról, a most is létező és bizonyos tekintetben ma könnyebb, de sok tekintetben nehezebb helyzetben lévő Kárpátaljáról is szól, mely országrész [régió, világ] méltatlanul kevés figyelmet kap a rendszerváltás utáni szépirodalmi művekben. A kortárs magyar irodalom adós, és ebből törleszt most egy fontos részt a *Leningrád*, még akkor is, ha a szöveg egy ponton sem jelzi, hogy ez szándéka volna. Éppen ettől, a természetességtől lesz igazi teljesítményé. Az önéletrajzi elemekből is építkező mű, ahogy egy interjúban beszél erről a szerző, ezért nem önéletrajz, vagy még kevésbé napló. Tudósítást, elemzést, értékelést Kárpátalja múltjáról, jelenéről az újságíró Gazda Alberttől eddig is olvashattunk, ez a kötet most más. Másként személyes, mint egy publicisztika, másképp megszereződik benne a tudás. A *Leningrád*ban megszólaló hang egyszerre a gyereké és a visszatekintő felnőtté, majdnem, hogy kortalan és egyszerre „técsi” [így beszélnek a Técsőn élők önmagukról] és már elszármazott.

Így segít fontos tudáshoz az ottani emberek, többségében magyarok életéről, múltjáról és bizonytalan jövőjéről. „Balladaszerű” – írja róla Magyarai Péter az *Amikor Gazda Albert szovjet kisgyerek volt* címmel a *444.hu*-n megjelent recenziójában. Helytállónak érzem Magyarai szavait, amikor arról ír, hogy „hiába van a szöveg tele humorral és játékkal, ezek szinte mind a kelet-európai abszurd rendszerre reflektáló tréfák, fájnak is, mint nevetéskor a kés a hátban. Gazda öniróniával és a látszólagos beletörődés gesztusával szórakoztat”. Az iróniát (és öniróniát) persze nem Gazda használja eszközül először a közép-európai abszurd megrajzolásához és feldolgozásához, hanem itt belehelyezkedik abba a hatalmas és nagyszerű hagyományba, melyben Hašektól Hrabalig és Mrožekig és tovább: Spirótól Esterházyig és Garaczigig olyan sokan. „Lajos nagyapám nem volt már fiatal, és erős sem volt, nem jutott semeddig, nem látta meg Szibériát, meghalt Szolyván, ahol összegyűjtötték az embereket. Vagy talán Szamborban. Soha nem fogjuk megtudni.” Milyenek voltak a kommunisták: „jött Lenin, eltörölte a papokat, így most már világosság van, és nem lehet átverni az embereket. Ez az eltörlés tényleg jól sikerült, mondja erről anya, Vass tiszteletes urat is elítélték huszonöt évre.” Nagyon beszédes az alábbi meghatározás is: „Az oroszokat dávjáknak mondja anya. А давай azt jelenti, hogy add ide. Úgy vettek el annak idején mindent, hogy azt mondták, давай, és akkor oda kellett adni, ami még megvolt.” És eközben hogyan kellett az ismert igazságokkal óvatosan bánni: „A történelemkönyvekben felszabadítást írtak, János bácsi elszabadításnak mondta, igaz, anya is, de ő mindig hozzátette: nehogy mi is így mondjuk az iskolában vagy valahol, mert az szovjetellenes, és könnyen baj lehet belőle.” A derűvel átítatott szöveg kapcsán külön szükséges szólni P. Szathmáry István remek kötetborítójáról és a szövegek között elhelyezett montázssorozatáról. Azt a különös kavalkádot, mely a nyelvi, kulturális, életkori stb. különbségek okán mind az elbeszélő körül, mind benne előáll, olyan ötletesen, szellemesen rajzolja meg, hogy akár külön (kép)regényként is nézhető (olvasható). Az összkép is remek, a borítón keresztben vonat húz el, felette város látképe templomtoronnyal és Lenin[?]-szoborral, alatta, mintegy a kezünkben, ha a könyvet tartjuk: egy könyv az Albatrosz-sorozatból (nyilván egy Rejtő-regény), egy Leningrád-cigaretta, egy *Filmvilág* magazin – így együtt. A belső képek montázsain rajzolt fekete-fehér tévéből a táncdalénekes Koós János néz ki, máshol Lenin figurája van körülrajzolva klasszikus ikon-stílusban (a Krisztus-pantokrator helyén álló Vlagyimir Iljics jobbójával áldást oszt, baljában azonban nem az evangéliumos könyvet tartja, hanem Marx *A tőke* című művét 1919-es dátummal), megannyi geg, apró, de jelentős ötlet, komolyan derűs vizuális üzenet.

A fentebb kezdett idézetnek komoly folytatása is van, a regény főhőse emlékszik, hogy az „elszabadítás”-t „nem mondtuk. Eleve nem akartunk szovjetellenesek lenni, mi is úgy éreztük, hogy másképpen nem lehetne semmi, csak úgy, ahogyan élünk, és azt az egyet sajnáltuk, hogy Magyarország messzire van, csak a tévéből, a rádióból, az újságokból, a könyvekből ismerjük.” A nem is annyira elrejtett József Attila-idézetben mennyi tragédia van: hiszen Kárpátalján nem ezer kilométerekre éltek és élnek az emberek, hanem szoros közelségben, csak volt és még mindig van egy határ. Ahogy akkor, ma is a magyar idő szerint számolnak az ott élők, prózai oka volt és van ennek: a magyar tévé adásait nézik. Egy técsői gyerek az ígért földjeként tekint, gondol Magyarországra: „Az egészen biztos, hogy Magyarországon a legjobb. Ott minden

máshogy van, mint nálunk. Tele vannak a boltok. Nem kell sorba állni kenyérért és húsért. Mindenki magyarul beszél mindenhol. A moziban magyarul adják a filmeket. Vagy magyar felirattal. Mindenki kedvesebb, intelligensebb. A boltokban mosolyognak az eladók. Ha bemész, biztos, hogy megkérdezik: mit szeretnél.” Ez a „mit szeretnél” többről szól, mint a szükség. A szabadság nem is annyira rejtett metaforája. Jóllehet, címszerepbe egy orosz város, Leningrád került, de ez épphogy erősíti a fentieket, hiszen Szentpétervár a szovjet időkben is megmaradt nyugatinak, izgalmasnak, élhetőnek, s így volt vágyott. És ha már szovjet idők: a már idézett János bácsi egyébként „azt is mondta: lehet, hogy nem lesz mindig így. Volt egy furcsa szokása is. Amikor esteledett, és lebukott a nap a látóhatár mögött, függetlenül attól, hogy nyár volt, ősz, tél vagy tavasz, akkor mindig az eget nézte percekig. Nyugat felé figyelt, mintha várt volna valamire, mintha fel kellett volna bukkannia valaminek ott. Ha megkérdeztük, hogy mit csinál, mire vár, azt mondta: nézi, hogy jönnek-e már az angolok. Az angol nehézbombázók. Meg a vadászgépek. Közben huncutul mosolygott.” Ez is határhelyzet, furcsa kettősség: a Szovjetunió öröknek tűnő létezése és közben a történelmi tapasztalat a folyton mozgó, változó határokról, uralmakról, időről.

Az ablakok és utak regénye a mozdulatlan és az eközben folyton változó külső és belső világ érzéketes és hiteles leírásával komoly szépirodalmi teljesítmény. Mivel a *Leningrád* az alcíme szerint „az első életünk”-et írja le, sorszámának tekintve a jelzőt, én várom a folytatást. [Cser]

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

Avantgárd nőírók kettős marginalitásában

FÖLDES GYÖRGYI: *AKIT „NEM LÁTNI AZ ERDŐBEN”*. AVANTGÁRD NŐÍRÓK NEMZETKÖZI ÉS MAGYAR KONTEXTUSBAN

Földes Györgyi tematikus tanulmánykötetében a történelmi avantgárdban alkotó nők jelenlétét vizsgálja, és arra keresi a választ, hogy miért maradtak ki a kánonból, miért halványult el az alkotói identitásuk a mozgalmak férfi tagjaikéhoz képest. Ennek érdekében szakmai érvényesülésüket, pályájuk alakulását összeolvassa politikai és társadalmi körülményeikkel.

A női alkotók újrafelfedezése és a kánonban betöltött helyük utólagos kijelölése domináns kutatói tendencia a tudományos diskurzusban, amelyhez a többek között Horváth Györgyi, Menyhért Anna, Zsadányi Edit munkássága kapcsolódik. Földes Györgyi megközelítése és módszere Borgos Anna a *Nyugat* nemzedékéről és a századelő pszichoanalitikus iskolájáról szóló könyveihez áll a legközelebb [*Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Noran, 2007; *Holnaplányok*, Noran, 2018], és az avantgárd témaválasztás miatt azok folytatásaként, kiegészítéseként is olvasható. A magyar avantgárd alkotói közösségek gender szempontú elemzése hiánypótlónak számít, ahogyan azt a szerző kiemeli, és mintát nyújtottak